

Kézirat. Megjelent: Soproni Szemle, 2013/1., 73-79.o.

HOLL IMRE

A középkori Sopron: piacterek és városházák

A középkori városok helyrajzának felderítése a várostörténet-írás alapvető feladata. Összefüggésben van a város kialakulásának kérdéseivel, ugyanúgy, mint fejlődésének fejezeteivel, egyházi és középületei létesítésével. Az ezekre irányuló kutatásnak számos segítsége vagy akadályja lehet - függően az írott források mennyiségétől, az építészeti örökség jellegétől. Mivel a város organikus fejlődés eredménye, ennek korszakait is meg kell ismerni; a történeti adatok mellett a középkori régészet, vagy műemlékkutatás jelentős új adatokat hozhat.¹

Nem véletlenül jelölte ki a műemléki topográfia sorozat egyik első kötetének Sopront, hisz írott forrásokban és műemlékekben is gazdag, más városokat megelőzve. Várostörténetének részletes kutatója Mollay Károly már e kötetben is körvonalazta a középkori város helyrajzának kérdéseit.² Ugyanakkor felfogása a város keletkezéséről, topográfiája alakulásáról (Szt. Mihály plébániatemplom, „Burg”) hosszabb vitát nyitott, aminek megoldását a régészeti kutatás jelentette (a római város, az ispánsági castrum és a középkori város-belváros helyének kontinuitása). Mollay kezdetektől használta a városi helyrajz és a családtörténet írásához a gazdag levéltári anyagot - köztük az adójegyzékeket. E közben megállapította az összeírások sorrendjét: utcák-házak és lakók felsorolásának módját.³

Magam a város-külvárosok várostérképének vázlatos felrajzolásával próbáltam a várostörténethez újabb eredményeket adni. Ezek közül a belváros piactereinek kérdésében jutottam előbbre (nem három, hanem öt piactér volt⁴). Később az ún. „kézműves utcák” középkori topográfiáját vizsgáltam. Régészeti és okleveles írásos adatok szerint ezek koránt sem voltak általánosan elterjedtek, vagy legalábbis tartós jellegűek: az azonos kézművességbe tartozók, például ötvösök (lásd Budán) nem mindig csoportosultak egy utcába, hanem szétszórtan laktak. Máskor egy-egy mester elhagyta első lakóhelyét-bérlakását és más házba költözött - miközben talán az utcanév századokig megmaradt (lásd Sopron, Buda). A soproni 15. századi adatok bizonyították, hogy sok kézműves többször változtatta lakóhelyét: más házban találjuk mint bérlőt - ami összefüggésben volt keresetének változásával (javulva a belvárosba költözött, elszegényedve megfordítva). Itt újra felmerült a piacterek kérdése.

Területi változások, az első városháza

Úgy vélem a két elfeledett piactér - Idegen mészárosok piaca, Halpiac - azért nem kapott régebben hangsúlyt, mert az 1622. évi városalaprajzon már csak kis maradványuk szerepel, amit az újkorban már nem lehetett térnek nevezni (ráadásul középkori írott adatokban is ritkán említik). De ha a történeti fejlődést, egyben a topográfiai változásokat kutatjuk, kiderül hogy e két piac eredetileg nagyobb volt, csakhogy már a késő középkorban újabb házakkal beépítve csökkentették.⁵ Mollay már régebben utalt arra, hogy a Templom utca - Kolostor utca között a ferences kolostort követő szakasz háztömbje nem tartozik az eredeti helyzethez, csak a 15. század 50-es éveiben építik be,⁶ Így azonban kiderül: a kolostor-kert után ugyanakkora tér volt, mint a templom előtt (Platz, az újkori Főtér).

A kézművesek lakóhelyeinek feltérképezése során a 15. sz. első felének összevetése a későbbi korszakkal⁷ arra is jelzést adott, hogy bizonyos kézműves ágak (ötvös, íj-számszeríjgyártó, késes,

kardcsiszár) tömörülése látható két kedvező helyen. A század első felében a Tér (Platz - Főtér), a másik a Kolostor u. 11-13, és a következő (Templom u. 5.), azaz az idegen mészárosok piacának K-i házsorában található (itt kardcsiszár, íjgyártó, ötvös, kalmár bérlakókként, de itt van háza a gazdag János íjgyártónak is).⁸ (1. kép.) A század második felében 1460-tól az utóbbi hely képe már változott, a bérlakó kézművesek elköltöznek. Ez szerintem avval magyarázható, hogy az első városháza itt megszűnt (1459).

De mi volt az oka az első városháza felhagyásának? (E kérdés eddig fel sem merült.) Az 50-es évektől beépült az itteni nagy tér É-i oldala és evvel elvesztette korábbi jellegét, de a városháza előkelő topográfiai helyzete is megszűnt. Már nem egy nagy térre, csak egy szűk utcára nézett Ny-i homlokzata. (Árusításból élő bérlakói elköltöztek. Az ilyen fluktuáció egyébként is általános volt a városban, még a háztulajdonosok is költöztek.)

Házak, telkek azonosítása, méreteik

Az első városháza vitatható helyének meghatározásához a Kolostor utca É-i szakaszán a házak sorrendjét és méretét vettem alapul.⁹ Alapvető az 1379. évi összeírás ide vonatkozó része, mértékei. Egy ház ekkor 1/10 kötél. Magam ezt 14m hosszún tartom, ami az akkori ház egység - de ez tulajdonképpen a telkek szélesség (ami nem mindig egyezik a ház utcai frontjának méretével; pld. ha még nem épült be a teljes utcai front (lásd Templom u. 14. első periódusát, vagy a Szt. György u. 3. kettős ház ferde homlokzatát¹⁰). Ez a mérték a leggyakoribb Sopronban, mert ez volt az „egész házak” mérete. Ha „II Häuser” szerepel, akkor ez két telkek méret: 28m, mint az említett Szt. György u. 3. Mollayval ellentétben magam úgy véltem ez ekkor még sokszor tényleg két házat jelentett és nem egy nagy házat. (Ez csak később jött létre, ha a két házat már egy átépítés során egybeépítették. De a műemléki vizsgálatok az ilyenek egy részénél is kimutatják: először két ház volt.¹¹).

Ha az összeírásban H. Gayzzel „II Häuser” házával kezdjük (ez volt Mollay kiindulása is), úgy É-felé haladva „Smoychel der Jud” szerepel 1/2+1/2 házzal: 1 ház, majd Harkai Péter 1 ház. Ez után Turnhofer Tamás II+1/4 és ismét (név nélkül, de nyilván Turnhofer tulajdonában) I 1/4 ház. Végül - már a Térre tekintő utolsó megint H. Gayzzel 1/2 háza.¹² (A telkek alaprajza a forrás ház-méretével és a telkek szélességével a 2. képen.)¹³ - A méretek egybevetése szerint az első összeírás e szakasza a Kolostor u. 11. házzal együtt adja ki a felsorolás méreteit (az utolsó Fő téri házból csak egy rész). A beosztás a telekszélességek 14m-es egységével besorozva (nem egyenként, hanem összesen) is ellenőrizhető: „a Kötélen csak V 1/2 ház van” írják a felsorolás végén összesítve, tehát a Kötél itt nem teljes.¹⁴ Ez öt és fél „ház” szorozva 14m-el: 77m hosszát ad; a számítás Smoychel zsidó második félházától számít (mert evvel kezdődött a 10. kötél) rajzunkon a Kolostor u. 9. felével kezdve. É felé folytatódva tart az utolsó telket is ide számítva - illetve csak a felét, hisz az itteni „gayzzel 1/2 haus” (tehát a Fő tér 2. fele). Az alaprajzon is ez a távolság adódik. A méterre átszámított 1 kötél: 140m lehetett - de ezen belül a telkeket nem számították mindig pontosan, hisz mint láttuk, három esetben is eltérő, nagyobb-kisebb szélességű a telkek, ahogy másoknál is.

Mindezek alapján jutottunk már korábban arra a következtetésre, hogy a városháza, amelyet az 1458. évi ingatlanjegyzék már e néven sorol fel, a Kolostor u. 11. telkén álló volt kétszeres nagyságával.

Az azonosítás más oldalról is megközelíthető. 1422. év végén ajándékozta Zsigmond a városnak a néhai Wolf bécsi zsidó házat.¹⁵ Az oklevél a szokás szerint ennek a helyét is meghatározza: „a ferencesek kolostorával szemben János mészáros polgár háza mellett ... városháza céljára...”.¹⁶ 1379-ben, mint idéztük Geissel Henrik nemes „két háza” után Smoychel zsidó háza következett; ez a ház

1417-ben Hänsel fleyschhackhar háza, majd 1427-ben özvegye Hansinn nevén szerepel. (Okl. II/6.85.-II/2.367.) Mivel a második említés háza közvetlenül a városháza felsorolása után következik, nyilvánvaló, hogy Johannes-János-Hänssel ugyanaz a személy.¹⁷ - Talán nem véletlen, hogy e háznál 1429-ben ismét mézáros tulajdonost találunk, de 1458-ban is: Jorig fleyshacher 1/2 haus". Ekkor már a régi ház 1/2 háznak számít - és ez is a városházát követi.. (Okl. II/4.59.)

Úgy gondolom, az előbbieken sikerült logikai kapcsolatot teremteni az 1379. évi telek összeírás és az 1458-as ingatlan jegyzék között, egyben a városháza helyének azonosításával. A döntő a váltakozó méretű-szélességű telkek sorrendjének egyeztetése.¹⁸ - Az itteni háztulajdonosok közül meg kell említenünk Körmendi Andrást, a város hetedik leggazdagabb patrícius-kereskedőjét (városbíró, polgármester). Itt a Kolostor u. 3-5 házak tulajdonosa 1456-tól, de nem itt lakott, hat bérlőnek adta ki. Traismaurer Pétertől szerezte meg.¹⁹ - 1434-68 között ugyanis a Fő tér 6.-ban (Fabricius ház) lakott családjával²⁰ (talán ő építtette az emeleti nagytermet?).

A Fő térre néző ház

Mollay felsorolásában ez Trager János háza, ami csak 1457-től szerepel (fél ház, majd másik felét is megszerezve). Mint a korábbiakban láttuk, régen a Gayzzel 1/2 háza az utolsó, de telek méretek felsorolása miatt ez is a Fő tér 2.-re kerül - csak nem teljes beépítéssel (k. 7m). Úgy véltem, a 15. sz. közepén itt már állott egy kisebb beépítésű bolt-műhely. Itt találjuk Miklós késest (Niklas messerer „zuhwesel” megjelölés is: 1454: II/4.18. - 1458 II/4.59-60.). 1458-ban Miklós szabó 1/4-es házában - mellette (?); már az utolsó Trager ház és az előző nagy ház (Joachim Jánosé) között sorolják fel.²¹

Turnhofer Tamás neve és címere

A telkek és házak azonosítása talán magyarázatot ad egy másik vitatott kérdésre. Mollay szerint „valamely Turnhof nevű helyről származhatott” (Ausztriából) elvetve Házi Jenő feltevését, mely az Előkapu várostornyával kapcsolta össze.²² Úgy gondolom, a telkek sorában szereplő Kolostor u. 1. feltűnően kis telkén álló, műemléki kutatások során felfedezett lakótorony²³ a telek belsejében biztosabban adhatott nevet. A „Turnhof” ugyanis tornyot és udvart-udvarházat jelöl. Az elnevezés hasonló az 1250-ben használt „turrim... cum curia” említéssel, amikor a johannitáknak átengedett castrum-beli toronyról van szó.²⁴ A tornyokhoz a telek elején ház (faház) tartozhatott, ahogy a külföldi példáknál. Sopronban már a század első felében álltak tornyok és 1297-ben „jó karbantartásuk”-ról ír a király. Várjobbágyok, ispánok tulajdonában lehettek: 1339-ben az egykori Péter várnagy tornya és telke említése²⁵ megint csak udvarhelyet jelent.

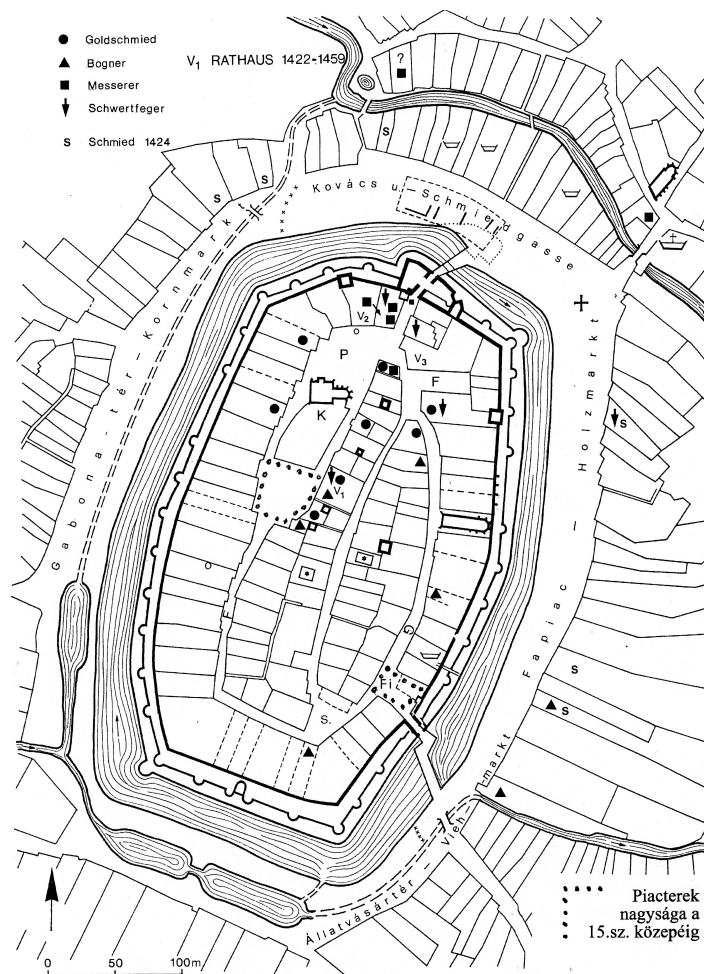
Telkünk 1458-ban ingatlanként „ein hostat” ugyancsak udvarhely, elnevezésével talán a régi hagyományos - kivételezett - jellegre utal. Házi J. Turnhofer Tamás felmenőit István comes, városbíró (1275) személyéig vezeti. Családi vagyonát a régi Konradshof birtokkal-faluval kapcsolva István fia Konrád nevével egyeztette.²⁶ - Mint az előző telek-azonosításoknál láttuk, a Kolostor u. 1. volt az utolsó előtti a Turnhofer tulajdonában álló négy telek közül.

Mollay részletesen bemutatta a patrícius-nagykereskedő szerepét, kiemelkedő súlyát a város életében, és nagy vagyonát.²⁷ Itteni házain kívül 1400 után megszerezte a Szt. György u. 3. alatti két házat is. Mivel 1402-1418 között többször városbíró vagy polgármester, az utóbbi házában ülésezik a városi tanács - tehát ez lehetett alkalmasabb a reprezentációra. 1421-ben mint a Szentlélek kápolna építtetőjét örökítették meg. Két fia külföldön próbált szerencsét, Lajos (bajor?) herceg udvarában (ahogy

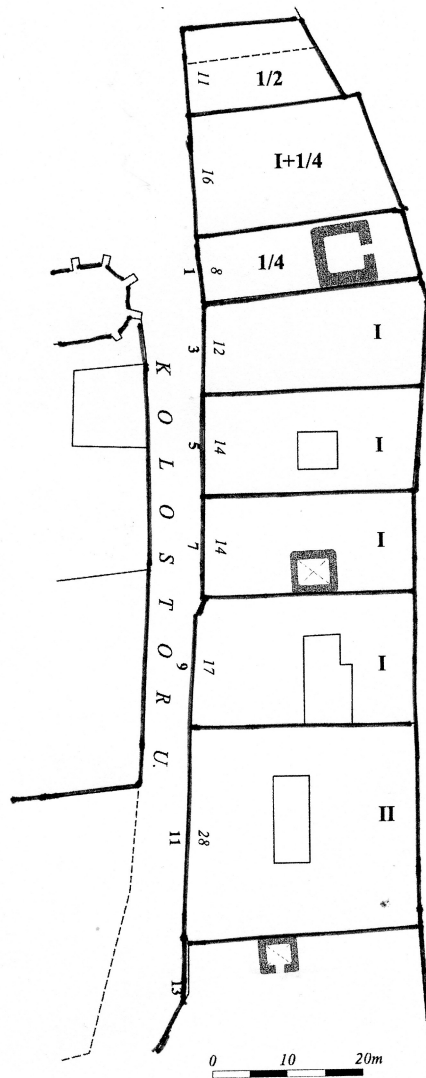
kalandvágyó fiatal nemeseknél szokásos volt). A Szt. György utcai háza leányai útján jut más tekintélyes soproni családok birtokába, míg a Kolostor utcába rokona, Traismauer Péter kerül (lásd a 19. j. adatait bérlőiről).

A középkori városok topográfiájának változásai sokkal általánosabbak voltak, csak bizonyítását ritkábban találjuk a várostörténeti irodalomban - hiszen az ismert régi városalaprajzok és látképek már egy késői állapotot rögzítenek. Sopronban nemcsak a két itt tárgyalt piactér változott-csökkent. A Sópiacból a hússzékek vettek el, a Tér pedig a már Mollay által is említett Hans Trager házzal, illetve bizonyításunk szerint 1/2 telekkel már 1379-ben is, majd boltokkal csökkent. - A Kovács utca részben hadászati okokból változott 1440-ben házbontásokkal, míg Ikva felőli sávja a leletmentő ásatások adatai szerint, valamint a háznagyságok-beépítések során már 1536-ban sem volt azonos az 1379. évi méretekkel.²⁸

A kutatás egyes kérdéseket megválaszolhat - de gyakran újabbakat hoz.

1, kép. Sopron, a belváros piacterei. A mézárosok piaca és a Halpiac a 15. sz. első felében, még beépítésük előtt. (Holl 1996-97 után.)

2. kép. A Kolostor u. házai. Az 1739. évi összeírásban megadott nagyságukkal (a telekszélesség a 20. századi térkép szerint.)

- 1 Holl, I.: Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. Acta AH 31 (1979), 107-145
 - 2 Mollay K.: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatkai E. - Dercsényi D. (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest 1953; 1956.
 - 3 Mollay 1956, 55.
 - 4 Holl 1979, 130-131.
 - 5 Holl I.: Marktplätze und Handwerker. Entwicklungstendenzen in Sopron. ArchÉrt 123-124 (1996-97) 7-15. (két térképpel.) Itt utalás korábbi cikkemre.
 - 6 Mollay 1956, 55. - De a Halpiac esetében is régebben nagyobb hely volt: 1379-ben a Szt. György utcai fürdő ház után csak egy ház állt - a Hátsókapu felé még üres volt a későbbi beépítés.
- Lásd Mollay K.: Sopron XIV. századi városképe vizsgálat. A Fabricius ház története. SSz 18 (1964) 2-14. „A templomtól az ötödik ház a fürdőház.”
- 7 Holl 1996-97, 2a-b. képek térképe.
 - 8 U.o.
 - 9 SoprOkl. I/1.k.185.- Az összeírásokról és a tulajdonosok kiderítéséről Mollay K.: Háztörténet és várostörténet. SSz 13 (1959) 131. U. itt véleménye az eredeti ház méretekről.
 - 10 Holl I.: Sopron középkori városfalai III. ArchÉrt 93 (1970) 29, 3. kép. A Templom u. 14. telke és az É-i oldalon álló ház. A telek szélessége 16m. - Bár a 14. században a Belvárosban a házak majd fele „I ház” mértékkel szerepel, kisebb ingadozások mutathatók ki az eredeti 14m-es szélességtől. - A Szt. György templomnak ajándékozott telek is 14m-es, a gótikus templom két oldalán eredetileg 1-1 kis köz választotta el a kétoldali házaktól. 14m széles a Szt. György u. 15. középkori telke, az Új u. 16. gótikus háza a kétoldali üres esővíz kivezető közzel. A Fő tér Fabricius ház telkének térre néző szélessége is 14m, de É-felé kiszélesedve ad helyet a gótikus teremnek.
 - 11 A Szt. György u. 3. esetében az összeépítés csak később a 16. sz. elején történt. Budán az Úri u. 31. nagy háza is két korábbi házból épült, ugyanúgy az Országház u. 5. és 16.
 - 12 SoprOkl I/1.k.185. és Mollay K.: A három középkori városháza. SSz 31 (1977) 234-236.
 - 13 Az összeírás méretei a tényleges telekmérettel nem mindenütt egyeznek, kisebb eltérések: a 9. ház nagyobb, a 3. számú kisebb, az 1. sz. megint nagyobb. Úgy látszik a kötélmérték elsődlegesen a városon kívüli földekre érvényes; a városon belül csak nagyjából. Dávid F.: Gótikus lakóházak Sopronban. MMV 1967-68. Bp. 1970. 122, 48.j. már felhívta a figyelmet erre.
 - 14 „Nota in der Saylmazze seind nur V 1/2 haus...” SoprOkl. T/1.k. 185.
 - 15 Mollay 1977, 237 írja, hogy Henrik kéttelkes háza Izsák bécsújhelyi illetve Wolf bécsi zsidókhoz került.
 - 16 „domum ... iuxta domum Johannis carnificis...” Okl. I/2.233.
 - 17 Gazdag mészáros: 1409-ben borjúhúst vásárolnak tőle (Okl. II/6.29.) Marhakereskedelemmel foglalkozott. 1426-ban panaszzolják be a városnál, hogy „Johann seliger” és segédei 36 majd 34 marha után a Bruck a.d. Leitha vámjával tartoztak. Okl. I/6/2.322.
 - 18 Mollay 1977, 236. felsorolásai is hasonlóan egyeztetik a háztulajdonosokat, csak hogy a telek méreteket nem egyeztette a valóságos helyzettel, a várostérképpel. Ráadásul 1458-ban egyel többet számol.
 - 19 Mollay 1964, 107-108. - Okl. II/4.59. A bérlők közül két pék is itt adózik 1458-ban. György ötvös itt bérlő 1464-ben. Okl. II/4.280. - De már korábban itt Traismaurer házában is volt ötvös bérlő 1437-ben, majd önöntő 1454-ben. Okl. II/3.80; II/4.18.
 - 20 U.o. 106-108.
 - 21 Holl 1996-97.14. - Talán e helyet jelöli az 1492. évi adat, amikor Joachim Jakob polgármester vett két boltot: „...zwair Lädenn cze negst dem Gesslein... am Placz gelegen” Mollay, K.: Erstes Grundbuch. Sopron 1993. Nr. 138. - A Gesslein a kis köz a Trager ház mögött. (Miklós szabót kihagyta Mollay 1977, 236. felsorolása!)
 - 22 Mollay K.: Háztörténet és várostörténet. SSz 13 (1959) 124.
Házi J.: Turnhofer Tamás ősei. SSz 17 (1963) 261-266.
 - 23 Sedlmayer J.: Sopron koragótikus lakótornyai. SSz 40 (1986) 330. Itt az Új u. 4. sz. alatt a telek K-i szakaszán. Kétszintes, 8x8m alapterülettel. - Szerző dolgozatában feltételezett, a város közepét átszelő tornyos fal cáfolata: Holl I.: Középkori városi élet, ArchÉrt 114 (1989) 52-54. Itt írtam a városi lakótornyok szerepéről, valamint a mesterségek topográfiájáról. U.o. 64-74.
 - 24 Wagner, Hazai Okm. I. 32. - Holl 1979, 111-112

25 Mollay 1956, 51.

26 Házi 1963. 262-265.

27 Mollay 1959, 124-128.

28 Mollay K.: A Kovácsok utcájának topográfiája. SSz 48 (1994) 266-272. A telkek táblázata 276-277.

Gabrieli G. - Nemes A.: Adatok és feltételezések a Kovácsszer helyrajzához. SSz 62 (2008) 226-237. (A műemléki és régészeti kutatások összesítése. Az utca belső oldalán több ház állt.)